

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

DOI <https://doi.org/10.26661/2616-9444-2018-2-03>

УДК 342.7:34.08:005.336.4 (477)

ОМБУДСМАН В МЕХАНІЗМІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПОШУК ЕФЕКТИВНОЇ МОДЕЛІ В КОНТЕКСТІ ЗАПОЗИЧЕННЯ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Верлос Н.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
verlos79@gmail.com*

В статті здійснюється дослідження правової природи омбудсмана як важливого правозахисного інституту, що покликаний сприяти забезпеченню прав людини і громадянина. Дослідження ґрунтується на підставі аналізу основних моделей інституту омбудсмана вироблених практикою державотворення зарубіжних країн, що сприятиме запозиченню позитивного досвіду та пошуку найбільш ефективної моделі функціонування цієї інституції в Україні.

Серед перспективних напрямків розвитку інституту омбудсмана в Україні пропонується розробити єдину концепцію розвитку системи захисту прав людини де чітко визначити, які конкретно інститути пропонується запровадити, в тому числі й перелік спеціалізованих омбудсманів та єдину модель за якою вони будуть функціонувати.

Ключові слова: омбудсман, парламентський омбудсман, квазіомбудсман, виконавчий омбудсман, незалежний омбудсман, муніципальний омбудсман, медичний омбудсман, омбудсман з питань міграції, права людини, механізм захисту прав людини

OMBUDSMAN IN THE MECHANISM OF HUMAN RIGHTS PROTECTION IN UKRAINE: SEARCH FOR AN EFFECTIVE MODEL IN THE CONTEXT OF FOREIGN EXPERIENCE ADOPTION

Verlos N.V.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
verlos79@gmail.com*

The article studies the legal nature of ombudsman as an important institute of human rights which is intended to contribute to the protection of human and civil rights. The research is based on the analysis of basic models of ombudsman institute which are developed by a foreign experience of state formation that will facilitate the adoption of a positive experience and search for an effective functional model of this institution in Ukraine.

It is proposed that Ombudsman is understood as an organizationally separate, relatively individual and independent, politically neutral state body, whose the main task is to promote protection of human and civil rights from violations of public authorities or their officials.

The paper notes that it is necessary to develop a unified concept for the development of a system for human rights protection during the reform process in order to increase the effectiveness of a mechanism for human rights protection. It should clearly identify which institutions are proposed to be introduced, including the list of specialized ombudsmen and a unified model for their functioning. It is essential to take into account the experience of ombudsmen functioning in foreign countries and the domestic practice of state building during the elaboration of this concept.

The research analyses different models of ombudsmen that are in foreign countries as follows: 1) Executive Ombudsman (Quasi-Ombudsman) (France, the USA); 2) Independent Ombudsman (Portugal, Namibia, the Netherlands); 3) Parliamentary Ombudsman; 4) mixed model.

Summing up the study, it is noted that today a mixed model of the ombudsman institution functions in Ukraine, on the one hand a parliamentary model continues to develop, and on the other hand a branched network of “quasi-ombudsman institutions” takes action. In view of this, in the process of constitutional-legal modernization and development of the mechanism for human rights protection, more attention

should be paid to the elaboration of an optimal model of alternative (extrajudicial) human rights institutions, including ombudsmen, which would be able to function effectively and contribute to the real protection of human rights.

Key words: Ombudsman, Parliamentary Ombudsman, Quasi-Ombudsman, Executive Ombudsman, Independent Ombudsman, Municipal Ombudsman, Health-Service Ombudsman, Ombudsman on Migration Issues, human rights, mechanism for human rights protection.

Конституційний розвиток сучасної демократичної держави, який детермінований ідеєю людиноцентризму, орієнтує на пошук нових інституційних форм в сфері захисту прав людини. Юридична природа державної влади полягає у прагненні розширити межі впливу на суспільство, а тому досить важливо виробити ефективний стримуючий механізм, що сприятиме недопущенню посягань на права людини, їх порушенню публічними структурами та їх представниками.

В умовах реформування під впливом тенденцій глобалізації та інтернаціоналізації конституційного права відбувається рецепція інститутів, що вже апробовані часом і ефективно функціонують в зарубіжних країнах. Одним із таких інститутів у сфері захисту прав людини є омбудсман. В умовах конституційно-правової модернізації запозичений інститут омбудсмана в процесі інтеграції в правову систему України отримує якісно оновлені характеристики та вимагає комплексного аналізу специфіки функціонування.

Дослідженню проблем захисту прав людини і громадянина присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема проблемами становлення, розвитку та функціонування інституту омбудсмана як важливого правозахисного інституту займаються такі вчені, як О.Д. Агеєв, С.В. Банах, В.Б. Барчук, О.В. Батанов, Л.В. Голяк, М.М. Гуренко, С.Д. Гусарєв, К.О. Закоморна, А.М. Колодій, О.В. Марцеляк, Н.С. Наулік, А.Є. Новікова, А.Ю. Олійник, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, Ю.М. Тодика, О.Ф. Фрицький, В.М. Шаповал, Н.Ю. Хаманєва, Н.Г. Шукліна та інші. Серед зарубіжних вчених, наукові праці яких присвячені дослідженню інституту омбудсмана, можна назвати таких, як Ф. Джанзен, Дж. Люберс, П. Норрис, Д. Роват, М. Сеневіратне, С. Хайсон, А. Хіль-Роблес, Ч. Ховард та інші.

В процесі світової демократизації більшість держав намагаються створювати нові та оновлювати наявні моделі правозахисних інститутів. В Україні відбувається еволюція інституту омбудсмана, а тому дослідження проблеми місця і ролі цього правозахисного інституту в механізмі захисту прав людини є досить актуальним на сучасному етапі державотворення.

Метою цієї статті є дослідження правової природи та пошук ефективної моделі інституту омбудсмана в контексті запозичення зарубіжного досвіду функціонування.

Термін «ombuds» походить зі Скандинавії, зокрема у перекладі зі середньовічної шведської мови слово «imbud» означало «силу» та «авторитет» [1]. Вперше інститут омбудсмана було створено в Швеції на початку XIX ст.

У Британській енциклопедії омбудсман визначається як «...незалежна публічна посадова особа, що розслідує скарги громадян на посадових осіб та урядових органів» [2]. Зарубіжний дослідник Д. Роват визначає омбудсмана як «незалежного і неупередженого функціонера законодавчого органу, котрий здійснює контроль за діяльністю державних органів, розглядає скарги громадян у зв'язку з адміністративним свавіллям і незадовільним управлінням» [3, с. 24].

У конституційній доктрині не існує єдності думок щодо визначення поняття омбудсмана. Так, частка вчених наголошує на його статусі як посадової особи. Зокрема П.П. Шляхтун визначає омбудсмана як «...спеціально обрану чи призначену посадову особу для контролю за дотриманням прав людини і громадянина органами влади, передусім органами державної виконавчої влади» [4, с. 86]; В. Барчук – як «...вищу посадову особу, що призначається, як правило, парламентом, уповноважена Конституцією чи окремим законом здійснювати

контроль за дотриманням прав і свобод людини і громадянина органами державної влади, іноді – органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами» [5, с. 10].

Інші вчені визначають омбудсманя як «державний орган». Наприклад, К.О. Закоморна визначає поняття омбудсманя як «...високоавторитетного, незалежного, функціонально самостійного, політично нейтрального державного органу, покликаного забезпечувати реалізацію прав та свобод особи, котрий використовує у своїй роботі нетрадиційні критерії оцінки порушень прав та свобод людини, що були вчинені органами публічної влади, установами, організаціями, а також впливає на них морально» [6, с. 9]. Н.Ю. Хаманева пропонує визначати омбудсманя як «...самостійний державний орган, що безпосередньо займається захистом прав і законних інтересів людини, порушених діями чи бездіяльністю адміністративних органів та посадових осіб» [7].

Існує також позиція, згідно якої досліджувана інституція визначається як «орган державної влади». О.В. Марцеляк зазначає, що омбудсман це «...призначений вищими органами державної влади контрольно-наглядний, правозахисний, незалежний, політично нейтральний, одноособовий чи колегіальний орган державної влади (посадова особа), уповноважений конституцією чи законом за власною ініціативою або зверненням громадян контролювати діяльність органів і посадових осіб (насамперед виконавчої гілки влади) з точки зору дотримання ними прав і свобод людини та громадянина, який, зазвичай, діє неформально на власний розсуд та рекомендує корегуючі дії, спрямовані на належне забезпечення цих прав і свобод» [8, с. 8].

Також можна зустріти трактовку омбудсманя як «публічно-правового інституту». Так, Л.В. Голяк пропонує визначати «інститут спеціалізованого омбудсманя, як незалежний, самостійний, публічно-правовий, як правило, державний, або громадський інститут, запроваджений з метою забезпечення державного (або прирівняного до нього публічного) захисту прав і законних інтересів осіб, які належать до вразливих верств населення та соціальних груп, їх дотримання та поваги органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їх посадовими та службовими особами, а також організаціями, установами або іншими інституціями, які спеціалізуються на наданні публічних послуг [9, с. 28].

Частково погоджуючись із вищевказаними позиціями вчених, визначаємо, що омбудсман – це організаційно відокремлений, відносно самостійний та незалежний, політично нейтральний державний орган, основним завданням якого є сприяння захисту прав людини і громадянина від порушень, здійснюваних органами публічної влади чи їх посадовими особами.

Класична модель омбудсманя, який може існувати в індивідуальній чи колективній формі, походить від шведського омбудсманя правосуддя, заснованого в 1809 р., та інших інститутів омбудсманя Скандинавських країн (Фінляндія, заснований в 1919 році; Данія – в 1955 році; Норвегія – в 1962 році) і поширюється по всьому світу (Нова Зеландія – 1962 р. та Австралія – 1977 р.). Оригінальна ідея класичної моделі омбудсманя була далека від ідеалів прав людини. Це просто інституція, зосереджена на забезпеченні верховенства права у публічному управлінні [10].

Широкого розповсюдження інститут омбудсманя отримує після другої світової війни, що обумовлюється рядом причин: світова спільнота усвідомила, що підтримка світового порядку є неможливою без дотримання прав і свобод людини, підвищується громадянська активність [11], активізується діяльність державних структур, органи державної влади наділяються дискреційними повноваженнями, що призводить до необхідності запровадження нових механізмів захисту від свавілля чиновників [12]. Саме тоді людство усвідомлює необхідність введення якісно оновлених дієвих інноваційних інститутів, одним з яких стає інститут омбудсманя.

Сьогодні правовий інститут омбудсмана досить ефективно функціонує у Великобританії, Швейцарії, Португалії, Австралії, Іспанії, Німеччині, Італії, Нідерландах, Хорватії, Чехії, Боснії та Герцеговині, Македонії та інших країнах. В країнах постсоціалістичного простору інститут омбудсмана запроваджено в Україні, Російській Федерації, Грузії, Молдові, Узбекистані, Азербайджані, Вірменії, Казахстані та інших.

В юридичній літературі за характером та місцем в державно-правовій системі та порядку призначення розрізняють три моделі омбудсмана: 1) виконавчий омбудсман (квазіомбудсман), що є органом виконавчої влади, призначається урядом чи президентом, якому повністю підпорядковується (Франція, США); 2) незалежний омбудсман є самостійною гілкою влади, рівень якої відповідає рівню законодавчої, виконавчої та судової влади, призначається президентом чи парламентом, але після призначення не підпорядковується органу, що його призначив (Португалія, Намібія, Нідерланди); 3) парламентський омбудсман знаходиться в системі законодавчої влади, призначається (обирається) парламентом і є підконтрольним йому [13]. При цьому вважається, що саме парламентська модель омбудсмана є класичною. Проте, цілком погоджуючись із запропонованою класифікацією моделей омбудсмана, варто зазначити, що практика функціонування в зарубіжних країнах переважно свідчить про реальне існування «комбінованої» моделі, яка паралельно поєднує кілька моделей омбудсмана, які мають різний статус.

На підставі трьох базових моделей вчені пропонують здійснювати класифікацію омбудсманів за їх правовою природою та територіальним контекстом, поділяючи їх на: 1) міжнародного омбудсмана; 2) європейського омбудсмана (комісара) з прав людини; 3) загальнодержавного омбудсмана; 4) регіонального омбудсмана; 5) омбудсмана, що діє на місцевому рівні [14, с. 8–9].

Вітчизняна вчена Л.В. Голяк пропонує здійснювати класифікацію спеціалізованих омбудсманів за кількома критеріями: 1) за суб'єктами, тобто залежно від категорій громадян, захист прав котрих знаходиться під юрисдикцією спеціалізованого омбудсмана (омбудсмани у справах дітей, омбудсмани із захисту прав військовослужбовців, омбудсмани у справах національних, мовних чи релігійних меншин, омбудсмани із захисту прав споживачів тощо); 2) за об'єктами, тобто за сферами суспільного життя, віднесених до компетенції спеціалізованого омбудсмана (омбудсмани з питань охорони здоров'я, омбудсмани преси та питань інформації, омбудсмани з питань навколишнього середовища тощо); 3) за способами створення та закріплення їх правового статусу (парламентські; регіональні; виконавчі; муніципальні; громадські; квазіомбудсманівські); 4) за структурою (одноособові та колегіальні) [15, с. 28–30].

В процесі рецепції будь-якого інституту він може набувати особливих специфічних ознак, чим сприяти формуванню якісно оновленої моделі. Наприклад, запозичення ідеї інституту омбудсмана США зумовило шлях його подальшого розвитку, видозміни та диференціації. На відміну від інших держав, де інститут омбудсмана мав деякі складнощі в процесі впровадження, що супроводжувались подоланням політичних, соціальних, правових бар'єрів, в США становлення інституту омбудсмана отримало активну громадську підтримку, в тому числі й з боку юридичної спільноти. Вже у 1967 році Американська асоціація адвокатів в межах секції адміністративного права створює комітет омбудсмана і в 1971 р. приймає резолюцію про необхідність розвитку концепції омбудсмана як на федеральному рівні, так і на рівні штатів [16].

Внаслідок запозичення класичної моделі омбудсмана та сприйняття її американською правовою системою вона трансформувалась, диференціювалась, і згодом з'явилася якісно оновлена модель цього правозахисного інституту – «квазіомбудсман».

На думку американських дослідників, під поняття «квазіомбудсман» попадають усі похідні від класичної моделі омбудсмана, а її особливістю є те, що цей інститут отримав поширення

не тільки в сфері публічно-правових відносин, але й сфері приватно-правового регулювання. Наприклад, останнім часом поширення отримав інститут організаційного чи корпоративного омбудсмана, що є структурним підрозділом установи / корпорації, що створюється з метою урегулювання конфліктів, що виникають в межах цієї організації, зокрема між роботодавцем та працівником, між управлінським персоналом та підлеглими. Такі служби було створено в таких корпораціях, як IBM, AT&T, Bank of America, Washington Post [17], а також в багатьох університетах (університетські чи студентські омбудсмани) [18].

Проте деякі американські дослідники, серед яких і Дж. Любберс, наголошують на суперечливості використання терміну «омбудсман» для позначення наявних альтернативних правозахисних інституцій. Зокрема дослідник наголошує, що загалом іноземність походження цього терміну для більшості людей не має сенсу, але в США «...чотири штати, двадцять федеральних установ та понад 1000 корпорацій створили офіси омбудсмана, де використовувались альтернативні назви, такі як «адвокат», «представник громадянина» та «медіатор»» [19]. Тобто запозичена модель омбудсмана в США з часом втратила своєрідність і перестала виконувати функції, які характеризували класичну модель омбудсмана. Досвід США варто враховувати в процесі сприйняття запозиченої моделі омбудсмана в Україні.

Сьогодні ефективність функціонування інституту омбудсмана залежить від ряду факторів, серед яких важливим є розвиток науково-технічного прогресу. А саме, як зазначає М. Сеневіратне, поява сучасних технологій електронних комунікацій, зокрема Інтернету та персонального комп'ютера, має великий потенціал для посилення демократичної влади [20]. Цей потенціал особливо очевидний щодо інституції омбудсмана, яка відіграє важливу посередницьку роль у розгляді скарг громадськості на представників публічного управління. Але якою мірою цей потенціал буде реалізований? Звісно, що нинішні офіси омбудсмана мають скористатися сучасними електронними технологіями для кращого зв'язку з громадськістю та підвищення якості обслуговування населення [21]. В своєму дослідженні П. Норріс зазначає, що «кібер-оптимісти сподіваються, що розвиток інтерактивних сервісів є новим каналом зв'язку, а підвищення ефективності цифрових технологій сприятиме підвищенню ефективності представницької демократії та налагодженню взаємного зв'язку між громадянином і державою. Натомість кібер-песимісти висловлюють сумніви щодо спроможності урядів адаптуватися до нового середовища [22, р. 112].

У вітчизняному правовому просторі процес запозичення інституту омбудсмана починається з моменту прийняття Конституції України (1996 р.) у формі класичної моделі парламентського омбудсмана. У 1997 р. парламент України приймає Закон «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини», відповідно до якого Уповноважений здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина та захист прав кожного на території України [23]. До того Уповноважений здійснює свою діяльність незалежно від інших державних органів та посадових осіб і, не дивлячись на парламентський спосіб формування, його повноваження не можуть бути припинені чи обмежені у разі закінчення строку повноважень Верховної Ради України або її розпуску (саморозпуску).

Проте згодом в Україні з'являється ряд інституцій, які формуються як Президентом, так і урядом і покликані сприяти забезпеченню здійснення повноважень відповідних органів в сфері додержання прав і законних інтересів окремих категорій осіб. До них, зокрема, можна віднести Уповноваженого Президента України з прав дитини (2011 р.), Уповноваженого Президента України у справах кримськотатарського народу (2014 р.), Уповноваженого Президента України з питань реабілітації учасників антитерористичної операції, які одержали поранення, контузію, каліцтво або інші захворювання під час участі в антитерористичній операції (2016 р.).

Відповідно, Кабінетом Міністрів України запроваджуються такі інституції, як Урядовий уповноважений з питань гендерної політики (2017 р.), бізнес-омбудсмен (2014 р.). Разом з тим окремо функціонують інститути, покликані забезпечувати дотримання прав осіб з

інвалідністю як при Президентові України, так і при Кабінеті Міністрів України (а саме Уповноважений Президента України з прав людей з інвалідністю (2014 р.) та Урядовий уповноважений з прав осіб із інвалідністю (2017 р.)).

Варто зазначити, що запровадження та існування зазначених інститутів не можна віднести до класичної моделі омбудсмана, адже вони призначаються відповідним органом державної влади (Президентом чи урядом), повністю ним контролюються. Тобто така модель існування системи уповноважених з прав людини має скоріше за все «квазіомбудсманівський» характер.

Останнім часом серед вітчизняних дослідників точаться дискусії щодо необхідності рецепції спеціалізованих омбудсманів, таких як «муніципальний омбудсман», «омбудсман з питань міграції», «медичний омбудсман» та інших, досвід функціонування яких в зарубіжних країнах дозволив оптимізувати та підвищити ефективність усього механізму захисту прав людини.

Так, О.В. Батанов пропонує запровадити інститут «муніципального омбудсмана», що «...дозволило б ліквідувати наявні прогалини у сфері функціонування механізмів захисту прав людини, стало б важливим кроком у розвитку демократичних процесів, спрямованих на зміцнення системи місцевого самоврядування, захист особи – члена територіальної громади, посилення гарантій реалізації муніципальних прав людини, сприяло б покращенню управління територіями та гуманізації відносин «особа – орган місцевого самоврядування – держава»...» [24, с. 69].

Аналізуючи досвід зарубіжних країн, Н.С. Наулік пропонує запровадити інститут медичного омбудсмана – Уповноваженого з питань охорони здоров'я, який розглядатиме скарги осіб, права яких було порушено медичним персоналом, зокрема у сфері належного медичного догляду. Водночас дослідниця наголошує саме на необхідності запровадження моделі парламентського омбудсмана, який би обирався Верховною Радою України за поданням уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [25, с. 211].

Досить цікавою в контексті суспільної-політичної ситуації, що склалась в Україні останнім часом, є пропозиція О.Д. Агеєва, який пропонує запровадити в Україні інститут омбудсмана з питань міграції, під яким пропонує розуміти спеціальний інститут публічно-правового нагляду за державними структурами різного підпорядкування у сфері здійснення міграційної політики з точки зору дотримання останніми прав людини-мігранта [26, с. 4–5]. До того ж вчений акцентує увагу на тому, що однією з найоптимальніших для України моделей інституту омбудсмана з питань міграції є парламентська розширена одноособова модель омбудсмана, яка поєднує класичні функції нагляду за адміністративними органами влади у сфері здійснення ними міграційної політики із функціями охорони і захисту прав людини-мігранта, за якою омбудсман має бути наділений реальною незалежністю і повноваженнями щодо захисту прав людини мігранта [26, с. 5].

В цілому приєднуючись до викладених пропозицій, варто лише акцентувати увагу на тому, що в процесі реформування з метою підвищення ефективності механізму захисту прав людини варто розробити єдину концепцію розвитку системи захисту прав людини, де чітко визначити, які конкретно інститути пропонується запровадити, в тому числі й перелік спеціалізованих омбудсманів та єдину модель, за якою вони будуть функціонувати. В процесі розробки цієї концепції слід враховувати досвід функціонування омбудсманів в зарубіжних країнах та вітчизняну практику державного будівництва.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що на цей час в Україні функціонує комбінована модель інституту омбудсмана: з одного боку, продовжує розвиватись парламентська модель, з іншого боку, починає діяти розгалужена мережа «квазіомбудсманівських» інституцій. Саме тому в процесі конституційно-правової модернізації, розвиваючи механізм захисту прав людини, варто більшу увагу приділити виробленню оптимальної моделі альтернативних

(позасудових) правозахисних інститутів, в тому числі омбудсманів, яка б мала змогу ефективно функціонувати та сприяти реальному захисту прав людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Charles L. Howard. The Organizational Ombudsman: origins, roles and operations: a legal guide, ABA Section of Dispute Resolution, at 5 (2010).
2. The World Book Encyclopedia. Field Enterprise as Educational Corporation. Holbert N. Corrol. N.Y., 1972. V. 14. P. 574.
3. Rowat D.C. The Ombudsman, Citizens Defender: Pref'ase to Second Edition. London: George Allen and Unwin, 1986. S.XXIV.
4. Шляхтун П.П. Парламентаризм: словник-довідник. К.: Парламентське вид-во, 2003. 151 с.
5. Барчук В.Б. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини як суб'єкт забезпечення національної безпеки: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2006. 21 с.
6. Закоморна К.О. Інститут омбудсмана як засіб забезпечення прав і свобод людини та громадянина (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2000. 19 с.
7. Хаманева Н. Ю. Место и роль института омбудсмана в системе правового контроля. Правоведение. 1992. № 2. С. 84-88.
8. Марцеляк О.В. Конституційно-правовий статус інституту омбудсмана: світовий досвід та Українська модель: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Одеса. 2004. 18 с.
9. Голяк Л.В. Інститут спеціалізованого омбудсмана: світовий досвід організації та діяльності: дисс. канд. ... юрид. наук: 12.00.02. К., 2009. 228 с.
10. Cheng, Hing Yong. 1968. "The Emergence and Spread of the Ombudsman Institution." Annals of the American Academy of Political and Social Science 377(May):20-30.
11. Rowat D. The Ombudsman Plan: The Worldwide Spread of an Idea. Rev. 2nd ed. Lanham: University Press of America, 1985. P. 131.
12. Seneviratne M. Ombudsmen 2000. URL: www.bioa.org.uk/BIOANew/Ombudsmen-2000-Mary%20Seneviratne.pdf.
13. Мухитдинов Е.Н. Інститут омбудсмана (уповноваженого по правам человека) в международном праве: история возникновения и развития в странах мира и Казахстана. ҚР ҰҒА баяндамалары=Доклады Национальной академии наук Республики Казахстан. 2008. № 6. С. 95-111.
14. Новикова А.Е. Інститут Уполномоченного по правам человека в Российской Федерации (историко-правовой и теоретико-правовой аспекты): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.01; 12.00.02. СПб., 2007. 24 с.
15. Голяк Л.В. Інститут спеціалізованого омбудсмана: світовий досвід організації та діяльності: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. К., 2009. 228 с.
16. Носырева Е. И. Особенности института омбудсмана в США. Право и политика. 2001. № 9. С. 12-15.
17. Спичак Ю.Г. Модели института омбудсмана на современном этапе. Государственное строительство и право. М.: Изд-во Московского гуманитарного университета, 2003. Вып. 4. С. 53-62.
18. Janzen Fred G. A historical study of the campus ombudsman In united states higher education: a dissertation In education Submitted to the Graduate Faculty of Texas Tech

University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of doctor of education, Texas 1971. 254 p.

19. Lubbers Jeffrey S. Ombudsman Offices in the Federal Government—An Emerging Trend? *Administrative Law and Regulatory Practice*. Spring 1998. Volume 2. № 1. URL: https://www.americanbar.org/newsletter/publications/gp_solo_magazine_home/gp_solo_magazine_index/lubbers.html
20. Seneviratne M. Ombudsmen 2000. URL: www.bioa.org.uk/BIOANew/Ombudsmen-2000-Mary%20Seneviratne.pdf.
21. Hyson S. Adapting the Ombudsman Idea to the 21st Century: Fighting Puffery, E-Government, and Forensic Investigations. University of New Brunswick (Saint John campus). URL: <https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2008/Hyson.pdf>
22. Norris P. Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide. New York: Cambridge University Press, 2001. 303 p.
23. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини: Закон України від 23.12.1997 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>
24. Батанов О.В. Муніципальний омбудсман як елемент локальної системи захисту прав людини: інституційні та функціональні аспекти. Часопис Київського університету права. 2016. №1. С.65-69.
25. Наулік Н.С. Інститут медичного омбудсмана в Україні: запровадження та перспективи розвитку. Медичне право України : правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення): матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції. Львів: Львівський Обласний Благодійний Фонд, 2008. С. 210-212.
26. Агеєв О.Д. Конституційно-правовий статус омбудсмана з питань міграції: зарубіжні моделі та перспективи запровадження в Україні: автореф. дис. ... канд.. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2017. 21 с.

REFERENCES

1. Charles L. Howard (2010), The Organizational Ombudsman: origins, roles and operations: a legal guide, ABA Section of Dispute Resolution, at 5
2. (1972), The World Book Encyclopedia. Field Enterprise as Educational Corporation. Holbert N. Corrol. N.Y., V. 14, p. 574.
3. Rowat, D.C. (1986), The Ombudsman, Citizcnis Defender: Prefase to Second Edition. London: George Allen and Unwin, S. XXIV.
4. Shliakhtun, P.P. (2003), *Parlamentaryzm: slovnyk-dovidnyk* [Parliamentarism: dictionary-guide book], Parlamentske vyd-vo, Kyiv, Ukraine.
5. Barchuk, V.B. (2006), «Human Rights Commissioner of the Verhovna Rada of Ukraine as a Subject to Safeguard National Security of Ukraine», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Kyiv, Ukraine.
6. Zakomorna, K.O. (2000), «The institute of Ombudsman as a mean to ensure rights and freedoms of man and citizen (comparative-legal analysis)», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Kharkiv, Ukraine.
7. Khamaneva, N.Iu. (1992), «Place and role of ombudsman institute in legal control system», *Pravovedenie*, no. 2, pp. 84–88.

8. Martseliak, O.V. (2004), «Constitutional-legal status of the ombudsman institute: global experience and Ukrainian model», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Odesa, Ukraine.
9. Holiak, L.V. (2009), «The institute of a specialized ombudsman: global experience of organization and activities», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Kyiv, Ukraine.
10. Cheng, Hing Yong (1968), «The Emergence and Spread of the Ombudsman Institution», *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 377(May): 20–30.
11. Rowat, D. (1985), *The Ombudsman Plan: The Worldwide Spread of an Idea*. Rev. 2nd ed. Lanham: University Press of America, p. 131.
12. Seneviratne, M. *Ombudsmen 2000*. URL: www.bioa.org.uk/BIOANew/Ombudsmen-2000-Mary%20Seneviratne.pdf.
13. Mukhitdinov, E.N. (2008), «The Ombudsman Institution (commissioner for human rights) in the international law: history of emergence and development in countries of the world and Kazakhstan», *ҚР ҰҒА бағандамалары=Doklady Natsionalnoy akademii nauk Respubliki Kazakhstan*, no. 6, pp. 95–111.
14. Novikova, A.E. (2007), «Institution of Ombudsman for Human Rights in the Russia Federation (historical-legal and theoretical-legal aspects)», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01; (Political), 12.00.02, Saint Petersburg, Russia.
15. Holiak, L.V. (2009), «Institution of Specialized ombudsman: global experience of the organization and activities», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Kyiv, Ukraine.
16. Nosyreva, E.I. (2001), «Peculiarities of ombudsman institution in the USA», *Pravo y polityka*, no. № 9, pp. 12–15.
17. Spichak, Yu.G. (2003), «Models of the ombudsman institution at the modern stage», *Hosudarstvennoe stroitelstvo i pravo* [State-building and law], Izd-vo Moskovskogo gumanitarnogo universiteta, Iss. 4, Moscow, pp. 53–62.
18. Janzen Fred, G. (1971), *A historical study of the campus ombudsman In united states higher education: a dissertation In education Submitted to the Graduate Faculty of Texas Tech University in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of doctor of education*, Texas, 254 p.
19. Lubbers, Jeffrey S. (1998), “Ombudsman Offices in the Federal Government—An Emerging Trend?” *Administrative Law and Regulatory Practice*. Spring. Volume 2, no. 1, available at: https://www.americanbar.org/newsletter/publications/gp_solo_magazine_home/gp_solo_magazine_index/lubbers.html
20. Seneviratne, M. *Ombudsmen 2000*, available at: www.bioa.org.uk/BIOANew/Ombudsmen-2000-Mary%20Seneviratne.pdf.
21. Hyson, S. *Adapting the Ombudsman Idea to the 21st Century: Fighting Puffery, E-Government, and Forensic Investigations*. University of New Brunswick (Saint John campus), available at: <https://www.cpsa-acsp.ca/papers-2008/Hyson.pdf>
22. Norris, P. 2001 (), *Digital Divide: Civic Engagement, Information Poverty, and the Internet Worldwide*. New York: Cambridge University Press, 303 p.
23. “On the Human rights Commissioner”: the Law of Ukraine dated 23.12.1997, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр>

24. Batanov, O.V. (2016), «Municipal ombudsman as an element of the local protection system of human rights: institutional and functional aspects», *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 1, pp. 65-69.
25. Naulik, N.S. (2008), «The institute of health-service ombudsman in Ukraine: introduction and perspectives of development», *Medychne pravo Ukrainy : pravovyi status patsientiv v Ukraini ta yoho zakonodavche zabezpechennia (henezys, rozvytok, problemy i perspektyvy vdoskonalennia): materialy II Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Medical law: legal status of patients in Ukraine and its legislative coverage (genesis, development, problems and perspectives for improvement): materials of II All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], Lviv Regional Benevolent Fund, Lviv, pp. 210–212.
26. Ahieiev, O.D. (2017), «Constitutional and legal status of ombudsman on immigration issues: foreign models and perspectives for introduction in Ukraine», Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Kharkiv, Ukraine.